

Convergent Collective Identity in Contemporary Iran

Seyed Rahim Abolhasani¹

1. Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.
E-mail: abhasani@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 7 April 2026
Received in revised form: 16 May 2026
Accepted: 31 May 2026
Published online: 22 June 2026

Keywords:
Collective Identity,
Divergence, Iran, Iranian-Islamic Identity, National Convergence, National Identity, Social Cohesion

ABSTRACT

Collective identity is a major factor influencing social and political convergence or divergence in contemporary societies. In Iran, the existence of diverse identity patterns has raised the question of which form of collective identity is most capable of strengthening national cohesion and solidarity. This study comparatively examines different patterns of collective identity in Iran utilizing a descriptive-analytical and comparative approach. Data were collected from books, scholarly articles, and studies related to identity, nation-building, and social cohesion. An analytical framework was developed based on six components: central idea, legitimacy source, belonging level, constitutive elements, integrative function, and balance status. Within this framework, ethnic, religious, transnational, nationalist, and Iranian-Islamic identities were analyzed. The findings indicate that one-dimensional identity patterns, due to their emphasis on limited identity components while overlooking historical, cultural, or social dimensions, face difficulties in promoting sustainable convergence in pluralistic societies. In contrast, Iranian-Islamic identity, by combining historical, cultural, and religious elements, demonstrates a greater capacity to connect diverse social groups and strengthen national belonging. The results further indicate that the effectiveness of this identity model depends largely on its ability to maintain balance among different identity components and adapt to social changes. Therefore, the continuous reinterpretation and reinforcement of this identity framework is capable of contributing significantly to strengthening social solidarity and reducing the conditions that foster divergence in Iranian society.

Cite this article: Abolhasani ,S. R. (2026). Convergent Collective Identity in Contemporary Iran. *Social Studies and Research in Iran*, 15(2):1-17. <https://doi.org/10.22059/jisr.2026.414672.1740>

Author(s) retain the copyright.
DOI: <https://doi.org/10.22059/jisr.2026.414672.1740>

Publisher: University of Tehran Press

Extended Abstract

Introduction

Collective identity is one of the most fundamental concepts in explaining the formation of cohesion, solidarity, and social stability within contemporary societies. In societies marked by ethnic, cultural, linguistic, and religious diversity, the dominant form of identity can play a decisive role in strengthening or weakening national convergence. Iranian society, due to its multiple layers of identity, has constantly faced the question of which identity pattern has the greatest capacity to create unity and reduce social divisions. In recent decades, the expansion of communications, cultural transformations, and social changes have led to the redefinition of numerous identity patterns. Some of these patterns emphasize ethnic elements, some focus on religious components, and others stress national or transnational elements. Historical experience has revealed that one-dimensional identities often face serious restrictions in creating sustainable consensus. By contrast, more inclusive identity patterns have a greater capacity to generate a shared sense of belonging among different social groups. From this perspective, a comparative study of diverse forms of collective identity in Iran can contribute to a more accurate understanding of the mechanisms of national convergence and divergence. Identifying the cohesion-building elements of collective identity is also highly significant for cultural and social policymaking. Moreover, analyzing the capacity of each identity pattern makes it possible to assess its role in confronting internal and external crises and threats.

Methodology

The study is theoretical in nature and conducted using a descriptive-analytical approach. The data were collected through the study of books, scientific articles, historical documents, and reliable sources related to collective identity and

social cohesion. This study takes the various forms of collective identity in contemporary Iran as its unit of analysis.

Findings

The findings indicate that different forms of collective identity in Iran vary significantly in terms of their legitimacy sources, belonging levels, and social functions. Ethnic identity is primarily based on the linguistic, cultural, and historical elements specific to each ethnic group and has a strong capacity to create intra-group solidarity. However, limiting the scope of belonging to the ethnic level may, under certain conditions, lead to a reduction in national convergence. Ideological identities, although capable of considerable political mobilization, may create the grounds for social divisions if they turn into exclusive frameworks. Shiite and ummah-based identities are rooted in religious and doctrinal elements and play an important role in creating cultural and value-based solidarity. The examination of modern national identity showed that an exclusive emphasis on civic and political components, without connection to the historical and cultural memory of society, faces restrictions in creating lasting consensus. Likewise, the ancient-oriented model, due to its focus on only part of Iran's history, has not been able to encompass all identity layers of society. By contrast, Iranian-Islamic identity, because of its simultaneous reliance on historical, cultural, civilizational, and religious elements, enjoys greater comprehensiveness. This model has been able to establish an organic link between Iranian identity and Islam. The Persian language, shared historical memory, national culture, and Shiite Islam constitute the main pillars of this identity. The findings illustrate that these components possess a high capacity to create a shared sense of belonging among different social groups. This model also allows the presence and acceptance of sub-identities within the framework of an inclusive national identity. The examination of

contemporary social and political examples further exhibited that, in times of crisis, the elements of Iranian-Islamic identity have a significant ability to mobilize society and strengthen national solidarity. For this reason, compared with other identity forms, this model has a greater capacity to manage social diversity. Overall, the findings suggest that a greater balance among historical, cultural, and religious components is associated with a stronger capacity for national convergence.

Conclusion

The results demonstrate that collective identity remains one of the most imperative sources of social and political cohesion in contemporary Iran. The comparative assessment of different identity patterns indicates that one-dimensional identities, because they emphasize only part of social reality, have a limited ability to create inclusive consensus. This limitation, especially in plural societies, can activate social and political cleavages. By contrast, patterns capable of combining and synergizing different identity elements have a greater capacity to produce sustainable solidarity. The findings revealed that Iranian-Islamic identity possesses this feature more than other identity patterns. By integrating historical, cultural, civilizational, and religious elements, this identity has been able to provide an inclusive framework for defining collective belonging. A shared language, historical memory, cultural values, and common religious beliefs constitute the main foundations of this convergence. This model also enables the integration of ethnic and cultural diversity within a broader national identity. Contemporary social and political experiences further confirm that, in times of crisis, this identity has the capacity to activate social capital and strengthen collective

participation. Nevertheless, the continued effectiveness of this identity requires constant reinterpretation and adaptation to social transformations and the needs of new generations. Iranian-Islamic identity can preserve its cohesion-building role only when it distances itself from exclusionary approaches and remains open to social plurality. Maintaining a balance among Iranian identity, Islam, citizenship rights, and the requirements of modern society is one of the essential conditions of this process. Therefore, strengthening shared cultural and historical components while respecting social diversity can help consolidate national convergence. Accordingly, cultural and social policymaking in Iran should focus on reinforcing unity-building elements and reducing divergence factors.

Acknowledgements: This article is an independent scholarly work. I would like to thank the scientific and executive staff, including the respected editor and deputy editor.

Conflict of Interest: According to the author's statement, there is no conflict of interest in this article.

هویت جمعی همگراساز در ایران امروز

سیدرحیم ابوالحسنی^۱

۱. گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: abhasani@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هویت جمعی یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری همگرایی یا واگرایی اجتماعی و سیاسی در جوامع معاصر به شمار می‌رود. در ایران نیز به دلیل وجود الگوهای متنوع هویتی، همواره این پرسش مطرح بوده است که کدام‌یک از گونه‌های هویت جمعی ظرفیت بیشتری برای تقویت انسجام و همبستگی ملی دارند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۱۱/۱۸	پژوهش حاضر با هدف بررسی تطبیقی الگوهای مختلف هویت جمعی در ایران، از روش توصیفی - تحلیلی و رویکرد تطبیقی بهره گرفته است. داده‌های پژوهش از منابع کتابخانه‌ای شامل کتاب‌ها، مقالات علمی و مطالعات مرتبط با هویت، ملت‌سازی و انسجام اجتماعی گردآوری شده‌اند. برای مقایسه گونه‌های مختلف هویت جمعی، چارچوبی تحلیلی مبتنی بر شش مؤلفه «ایده مرکزی»، «منبع مشروعیت»، «سطح تعلق»، «ارکان سازنده»، «کارکرد انسجام‌بخش» و «وضعیت تعادل» طراحی و بر مبنای آن هویت‌های قومی، مذهبی، فراملی، ملی‌گرایانه و ایرانی - اسلامی مورد بررسی قرار گرفتند.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۲/۲۶	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که الگوهای هویتی تک‌ساختی، به دلیل تأکید بر بخشی از مؤلفه‌های هویتی و نادیده گرفتن برخی ابعاد تاریخی، فرهنگی یا اجتماعی، با محدودیت‌هایی در ایجاد همگرایی پایدار در جوامع متکثر مواجه هستند. در مقابل، هویت ایرانی - اسلامی به دلیل برخورداری هم‌زمان از عناصر تاریخی، فرهنگی و دینی، از ظرفیت بیشتری برای ایجاد پیوند میان گروه‌های مختلف اجتماعی و تقویت احساس تعلق ملی برخوردار است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که کارآمدی این الگوی هویتی در تقویت انسجام ملی، بیش از هر چیز به توانایی آن در ایجاد تعادل میان مؤلفه‌های مختلف هویتی و سازگاری با تحولات اجتماعی وابسته است.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۳/۱۰	از این رو، حفظ و بازتفسیر مستمر این چارچوب هویتی می‌تواند در تقویت همبستگی اجتماعی و کاهش زمینه‌های واگرایی در جامعه ایران نقش مؤثری ایفا کند.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۴/۱	
کلیدواژه‌ها:	
ایران، هویت ملی، هویت قومی، هویت شیعی، هویت اتمی، هویت فراملی، همگرایی، واگرایی	

استناد: ابوالحسنی، سیدرحیم (۱۴۰۵). هویت جمعی همگراساز در ایران امروز. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱۵(۲)، ۱-۱۷.

<https://doi.org/10.22059/jirs.2026.414672.1740>

نویسنده(گان) حق نشر را حفظ می‌کنند.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

DOI: <https://doi.org/10.22059/jirs.2026.414672.1740>

۱. مقدمه و طرح مسئله

امروز بیش از هر زمان دیگری نیاز به درک مشترکی درباره عوامل مؤثر بر پیوند و انسجام اجتماعی - سیاسی احساس می‌شود؛ زیرا تداوم حیات سیاسی و توسعه جوامع تا حد زیادی به میزان همبستگی و همکاری میان اعضای آن وابسته است. هویت جمعی به‌عنوان مجموعه‌ای از تعلقات، باورها و تعهدات مشترک، می‌تواند چارچوبی برای تعریف مرزهای «خودی» و «دیگری» در عرصه اجتماعی و سیاسی فراهم آورد و زمینه لازم برای جهت‌دهی منافع فردی به سوی اهداف و منافع عمومی را ایجاد کند. بسیاری از نظام‌های اجتماعی و سیاسی برای حفظ انسجام درونی خود به مجموعه‌ای از نمادها، ارزش‌ها و روایت‌های مشترک متکی هستند که از سوی اکثریت اعضای جامعه پذیرفته می‌شوند. در این میان، هویت جمعی یکی از مهم‌ترین سازوکارهای تولید و بازتولید این معانی مشترک محسوب می‌شود. مطالعات هویتی نشان می‌دهد که الگوهای هویتی تک‌ساحتی در مواجهه با تحولات اجتماعی و فرهنگی گسترده، ممکن است با محدودیت‌هایی در حفظ انسجام پایدار مواجه شوند؛ از این رو بررسی ظرفیت گونه‌های مختلف هویت جمعی برای تقویت همگرایی اجتماعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

منازعات گفتمانی در ایران معاصر زمینه شکل‌گیری انواع مختلفی از هویت‌های اجتماعی و سیاسی را فراهم کرده است که هر یک پیامدهای متفاوتی برای همگرایی یا واگرایی ملی به همراه داشته‌اند. با توجه به تنوع قومی موجود در ایران، هویت‌های قومی یکی از مؤلفه‌های تأثیرگذار در تحولات اجتماعی و سیاسی کشور به شمار می‌روند و بر برخی ویژگی‌های زبانی، فرهنگی و تاریخی تأکید دارند. در کنار آن، هویت ملی نیز در قالب رویکردهای متفاوتی همچون باستان‌گرایی، ملی‌گرایی مدرن و هویت ایرانی - اسلامی مطرح شده است. همچنین گسترش اندیشه‌های اسلامی در منطقه و پیروزی انقلاب اسلامی زمینه طرح هویت‌های فراملی مبتنی بر امت‌گرایی را فراهم ساخته است که خود در قالب هویت‌های اسلامی و شیعی قابل تفکیک است. افزون بر این، توسعه فناوری‌های ارتباطی و گسترش وابستگی‌های اقتصادی در دهه‌های اخیر موجب ظهور و تقویت اشکالی از هویت‌های فراملی و جهان‌وطنی شده است. هر یک از این الگوهای هویتی دارای ظرفیت‌ها و محدودیت‌های خاصی در ایجاد همبستگی اجتماعی هستند. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند که رویکردهای فراملی در صورت فاصله گرفتن از واقعیت‌های سرزمینی ممکن است در ایجاد پیوندهای ملموس داخلی با چالش مواجه شوند؛ زیرا انسجام پایدار مستلزم توافق بر مجموعه‌ای از ارزش‌ها و اصول مشترک است که پاسخگوی نیازهای مادی و معنوی جامعه باشد (طرفداری، ۱۴۰۰: ۱۲۸). همچنین تجربه تاریخی بیانگر آن است که برخی الگوهای هویتی تک‌ساحتی در شرایط بحرانی با محدودیت‌هایی در بسیج گسترده نیروهای اجتماعی روبه‌رو بوده‌اند.

در این میان، مسئله هویت در گفتمان انقلاب اسلامی از جایگاهی اساسی برخوردار است؛ زیرا نظام معنایی این گفتمان حول محور برساخت هویت انقلابی و اسلامی و جهت‌گیری‌های سیاسی برآمده از آن شکل گرفته است. به بیان دیگر، گفتمان انقلاب اسلامی با تأکید بر پیوند میان ارزش‌های دینی، آرمان‌های انقلابی و مؤلفه‌های فرهنگی جامعه ایرانی، تلاش کرده است چارچوبی هویتی برای تعریف «ما»ی جمعی و مرزبندی با «دیگری» در عرصه اجتماعی و سیاسی ارائه دهد. اهمیت این مسئله در دوره کنونی نیز به دلیل افزایش چالش‌ها و ستیزه‌ها علیه این هویت و تلاش برای تهی‌سازی هویت ایرانیان از مؤلفه‌های اسلام‌خواهانه دوچندان شده است (علی‌پور و رشادی، ۱۴۰۴: ۱۱۵).

در میان گفتمان‌های هویتی موجود، هویت ایرانی - اسلامی به دلیل تلاش برای ایجاد پیوند میان عناصر تاریخی، فرهنگی و دینی جامعه ایرانی، توجه بسیاری از پژوهشگران را به خود جلب کرده است. این الگوی هویتی با تلفیق مؤلفه‌های ایرانی و اسلامیت، ظرفیت قابل توجهی برای ایجاد چارچوبی مشترک در میان گروه‌های مختلف اجتماعی فراهم آورده است. برخی تحولات سیاسی و

اجتماعی سال‌های اخیر نیز نشان می‌دهد که نمادها و ارزش‌های برخاسته از این گفتمان می‌توانند در شرایط بحرانی در بسیج اجتماعی و تقویت همبستگی ملی نقش آفرین باشند. هویت ایرانی - اسلامی با تأکید بر پیوند میان میراث تاریخی، ارزش‌های دینی و منافع ملی، تلاش می‌کند زمینه‌های همزیستی و همکاری میان لایه‌های مختلف جامعه را تقویت نماید (رستمی، ۱۴۰۳: ۳۲۹). از این حیث، این گفتمان هویتی می‌تواند به‌عنوان یکی از چارچوب‌های مهم در تبیین سازوکارهای همگرایی اجتماعی و سیاسی در ایران معاصر مورد مطالعه قرار گیرد. همچنین بررسی نحوه فعال شدن مؤلفه‌های این هویت در مواجهه با تهدیدهای خارجی و چالش‌های داخلی، می‌تواند درک دقیق‌تری از ظرفیت‌های انسجام‌بخش آن در جامعه ایران فراهم آورد.

۲. تاملات نظری

۲-۱. هویت

هویت به مجموعه‌ای از ویژگی‌ها، نشانه‌ها و معانی اطلاق می‌شود که امکان تمایز فرد از فرد، گروه از گروه و فرهنگ از فرهنگ دیگر را فراهم می‌سازد. از این حیث، هویت دارای دو وجه مکمل است: از یک سو بر شباهت‌ها و اشتراکات درون‌گروهی تأکید دارد و از سوی دیگر مرزهای تمایز با گروه‌های بیرونی را مشخص می‌سازد (جنکینز، ۱۳۹۷: ۵). هویت علاوه بر ابعاد عینی، واجد ابعاد ذهنی نیز هست و مجموعه‌ای از ارزش‌ها، باورها، هنجارها، نمادها، نگرش‌ها و الگوهای رفتاری را در بر می‌گیرد که فرد یا گروه خود را با آن‌ها تعریف می‌کند. هویت جمعی در واقع سازوکار شکل‌گیری «خود جمعی» است و در قالب گونه‌های مختلفی همچون هویت خویشاوندی، قومی، مذهبی، ایدئولوژیک، حرفه‌ای، طبقاتی و ملی ظهور می‌یابد. در میان این سطوح هویتی، هویت‌های قومی، مذهبی و ملی بیشترین تأثیر را بر فرآیندهای همگرایی و واگرایی سیاسی و اجتماعی در ایران داشته‌اند.

هویت قومی بر احساس تعلق و تعهد نسبت به یک اجتماع قومی استوار است و ابعاد اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی و فرهنگی را در بر می‌گیرد. این نوع هویت در قالب خاطرات تاریخی مشترک، زبان، سرزمین، نمادهای سیاسی، آیین‌های مذهبی و سنت‌های فرهنگی بازتولید می‌شود و اعضای یک قوم از طریق آن به پرسش «ما که هستیم؟» پاسخ می‌دهند.

برخی پژوهشگران، قومی‌شدن را فرآیندی می‌دانند که در آن پیوند میان فرهنگ و سرزمین دچار دگرگونی شده و در مواردی می‌تواند بر انسجام ملی تأثیر بگذارد (احمدی‌پور). با این حال، رابطه هویت قومی و هویت ملی همواره تقابلی نیست و بسته به شرایط اجتماعی و سیاسی، می‌تواند در قالب الگوهای همگرایانه یا واگرایانه بروز یابد. در کنار آن، هویت‌های مذهبی و ایدئولوژیک نیز نقش مهمی در شکل‌دهی به کنش‌های اجتماعی و سیاسی ایفا می‌کنند. افراد در این چارچوب، خود را بر اساس تعلق به یک مذهب، ایدئولوژی یا نظام ارزشی خاص تعریف می‌کنند. در جوامع مدرن، ایدئولوژی‌ها در بسیاری از موارد به یکی از منابع اصلی شکل‌دهنده هویت جمعی تبدیل شده‌اند و بر نگرش‌ها، ترجیحات سیاسی و الگوهای رفتاری افراد تأثیر می‌گذارند.

در میان گونه‌های مختلف هویت جمعی، هویت ملی فراگیرترین و مشروع‌ترین سطح هویت سیاسی در جهان معاصر تلقی می‌شود (حیدری، ۱۳۸۳: ۳۴۵). هویت ملی مجموعه‌ای از نگرش‌ها، ارزش‌ها و الگوهای رفتاری مشترک نسبت به عناصر هویت‌بخش یک جامعه سیاسی است که احساس تعلق، همبستگی و تعهد نسبت به اجتماع ملی را تقویت می‌کند (نفیسی، ۱۳۷۹: ۱۹۷). این نوع هویت می‌تواند بر عناصر قومی، سرزمینی، فرهنگی یا مدنی استوار باشد و شهروندان را در قالب یک جامعه سیاسی واحد گرد هم آورد. احساس تعلق به ملت، پذیرش دیگران به عنوان هموطن، باور به سرنوشت مشترک و آمادگی برای مشارکت در حفظ و تداوم حیات ملی از مهم‌ترین مؤلفه‌های آن به شمار می‌رود. بر اساس یافته‌های روان‌شناسی سیاسی، هویت ملی با ایجاد احساس تعلق به یک کل

بزرگ‌تر، زمینه کاهش تعارضات فردی و گروهی و تقویت همکاری در راستای منافع عمومی را فراهم می‌سازد (ساتو، ۲۰۲۵: ۴). از این حیث، هویت ملی را می‌توان یکی از مهم‌ترین منابع انسجام اجتماعی و سیاسی در دولت - ملت‌های معاصر دانست.

۲-۲. هویت جمعی و انسجام اجتماعی

هویت جمعی یکی از مهم‌ترین بنیان‌های انسجام اجتماعی به شمار می‌رود؛ زیرا با ایجاد احساس تعلق، اعتماد و وفاداری، زمینه مشارکت داوطلبانه افراد در امور عمومی و اهداف مشترک را فراهم می‌سازد. هرچه پیوند میان هویت فرهنگی و تجربه زیسته شهروندان عمیق‌تر باشد، ظرفیت آن برای تقویت همبستگی اجتماعی نیز افزایش می‌یابد (یالچین، ۲۰۲۵: ۲۱۵). انسجام اجتماعی حاصل تعامل میان آگاهی فردی و ساختارهای اجتماعی است و در شرایطی پایدار می‌ماند که ارزش‌ها و معانی مشترک در میان اعضای جامعه درونی شده باشند. در غیاب چنین بنیان هویتی، نظم اجتماعی بیشتر بر اجبار استوار خواهد بود و در برابر بحران‌ها و تکانه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی آسیب‌پذیر می‌شود. از این حیث، هویت به‌مثابه نوعی سرمایه نمادین عمل کرده و با کاهش عدم قطعیت‌ها، همکاری و اعتماد متقابل را تسهیل می‌کند. با این حال، تداوم این کارکرد مستلزم بازخوانی مستمر منابع هویتی و انطباق آن‌ها با تحولات اجتماعی و شرایط جدید است؛ زیرا هویت‌هایی که توان بازتعریف خود را از دست می‌دهند، نمی‌توانند مبنای پایداری برای همبستگی در جوامع پیچیده و متکثر امروزی باشند. در این چارچوب، ایجاد تعادل میان سنت‌های تاریخی، باورهای دینی و ارزش‌های مدنی و جدید، یکی از الزامات اساسی حفظ انسجام اجتماعی به شمار می‌رود (رایت و همکاران، ۲۰۲۶: ۶) همچنین در جوامعی که از تنوع قومی، فرهنگی و زبانی برخوردارند، وجود یک هویت ملی فراگیر که ضمن به رسمیت شناختن تفاوت‌ها، بر اشتراکات تأکید کند، نقش مهمی در حفظ وحدت و جلوگیری از گرایش‌های واگرایانه ایفا می‌کند (هولتگ و اسلنر، ۲۰۲۱: ۵۳). بنابراین، انسجام اجتماعی پایدار زمانی تحقق می‌یابد که هویت ملی بتواند میان هویت‌های خرد و کلان تعادل برقرار کرده و زمینه شکل‌گیری احساس تعلق به جامعه و اهداف مشترک ملی را فراهم سازد.

۲-۳. مبانی همگرایی و واگرایی

پدیده همگرایی و واگرایی اجتماعی و ملی حاصل تعامل میان ساختارهای کلان اجتماعی و انگیزه‌های خرد کنشگران است. از منظر نظریه انتخاب عقلانی، کنش‌های اجتماعی بر پایه ترجیحات، باورها و فرصت‌های پیش‌روی افراد شکل می‌گیرد و همگرایی زمانی تحقق می‌یابد که افراد دستیابی به منافع و اهداف خود را در چارچوب ساختار سیاسی و اجتماعی موجود ممکن بدانند (آزاریان، ۲۰۲۱: ۵۳۲). در مقابل، عدم انطباق فرصت‌های عینی با نظام باورها و انتظارات کنشگران می‌تواند زمینه‌ساز رفتارهای واگرایانه شود. از دیدگاه تعامل‌گرایی نمادین نیز همگرایی پایدار نتیجه تولید و بازتولید معانی مشترک در فرآیند تعاملات اجتماعی است و هویت جمعی از طریق تعریف «خود» و «دیگری» نقش مهمی در جهت‌دهی به کنش‌های اجتماعی ایفا می‌کند (لو و تامسون، ۲۰۲۱: ۱۰۲). در این چارچوب، اگرچه هویت جمعی به‌عنوان یک ساختار اجتماعی نسبتاً پایداری برای کنش فراهم می‌سازد، اما تغییر در تفسیرها و ادراکات کنشگران می‌تواند به بازسازی یا تضعیف الگوهای انسجام منجر شود. از دیدگاه رویکردهای فرهنگی و تفسیری، انسجام اجتماعی در گرو توانایی نظام هویتی در تولید ارزش‌ها و معانی مشترک و مقبول برای اکثریت اعضای جامعه است. هویت ملی از طریق بازتولید خاطرات، سنت‌ها و ارزش‌های مشترک، زمینه لازم برای کاهش تعارضات و تقویت پیوندهای اجتماعی را فراهم می‌آورد. در مقابل، بازنمایی‌های صلب و تک‌ساختی از هویت می‌تواند موجب فعال شدن شکاف‌های اجتماعی و گرایش افراد به هویت‌های محدودتر محلی و گروهی شود (همان). از این رو، بسیاری از نظریه‌های جامعه‌شناختی بر ضرورت شکل‌گیری الگوهای

هویتی پویا و فراگیر تأکید دارند که بتوانند میان عناصر فرهنگی، مدنی و تاریخی جامعه تعادل برقرار سازند (آزاریان، همان). افزون بر این، هویت جمعی با تولید ارزش‌ها و نمادهای مشترکی همچون اعتماد، زمینه همکاری‌های داوطلبانه و مشارکت اجتماعی را تقویت می‌کند. اعتماد متقابل موجب کاهش هزینه‌های تعاملات اجتماعی و افزایش ظرفیت جامعه برای حرکت در جهت منافع عمومی می‌شود، در حالی که تضعیف این مؤلفه‌ها می‌تواند زمینه بروز رفتارهای واگرایانه را فراهم آورد (تسونیس و زانتوپولو، ۲۰۲۴: ۱۴). بنابراین، همگرایی اجتماعی و ملی را می‌توان حاصل پیوند میان فرصت‌های ساختاری، نظام‌های معنایی مشترک و سرمایه اجتماعی دانست که در قالب هویت جمعی بازتولید و تقویت می‌شوند.

۲-۴. هویت ملی و همگرایی

هویت ملی یکی از مهم‌ترین بنیان‌های انسجام و پایداری جوامع سیاسی به شمار می‌رود و از طریق ایجاد احساس تعلق به یک جامعه مشترک، زمینه پیوند میان نسل‌های مختلف و گروه‌های اجتماعی متنوع را فراهم می‌سازد. در جوامع دارای تنوع قومی، زبانی و مذهبی، هویت ملی می‌تواند به عنوان چارچوبی فراگیر عمل کرده و از طریق برجسته‌سازی اشتراکات، ظرفیت کاهش تعارضات و تقویت همبستگی اجتماعی را افزایش دهد. در چنین شرایطی، شهروندان فراتر از وابستگی‌های محلی، قومی و مذهبی، خود را عضوی از یک اجتماع سیاسی واحد تلقی کرده و آمادگی بیشتری برای مشارکت در امور عمومی و حمایت از منافع جمعی پیدا می‌کنند. از این حیث، هویت ملی را می‌توان متغیری کلان دانست که با جهت‌دهی به نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی، زمینه تبدیل منافع فردی و گروهی به خیر عمومی را فراهم می‌آورد. احساس تعلق به یک هویت ملی مشترک، اعتماد متقابل، همکاری اجتماعی و مشارکت سیاسی را تقویت کرده و به افزایش ظرفیت جامعه برای مواجهه با چالش‌های داخلی و خارجی کمک می‌کند. پژوهش‌های مختلف نیز نشان داده‌اند که میان تقویت مؤلفه‌های هویت ملی و افزایش میزان مشارکت، اعتماد اجتماعی و همبستگی شهروندان رابطه معناداری وجود دارد (دیلیمقانی و قاسمی، ۱۳۹۷: ۲۵). در مقابل، ضعف یا ابهام در بازنمایی هویت ملی می‌تواند زمینه فعال شدن شکاف‌های اجتماعی و برجسته شدن هویت‌های محدودتر را فراهم سازد. در چنین وضعیتی، افراد و گروه‌ها ممکن است منافع خود را در چارچوب‌های قومی، محلی یا سایر هویت‌های خرد تعریف کنند که این امر می‌تواند ظرفیت همگرایی ملی را کاهش دهد. همچنین مطالعات اخیر نشان می‌دهد که الگوهای هویتی تک‌ساحتی در مواجهه با تحولات فرهنگی و اجتماعی از توان کمتری برای حفظ انسجام برخوردارند (ساتو، ۲۰۲۵: ۴). از این رو، هویت ملی زمانی می‌تواند نقش مؤثری در تقویت همگرایی ایفا کند که ضمن به رسمیت شناختن تنوع اجتماعی، میان حقوق شهروندی، ارزش‌های مشترک و میراث تاریخی جامعه پیوند برقرار سازد. چنین الگویی با ایجاد ارتباط میان پیشینه فرهنگی و الزامات زندگی مدنی، زمینه شکل‌گیری تفاهم اجتماعی و پایداری سیاسی را فراهم می‌آورد (مونک، ۲۰۲۳: ۳۲).

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع نظری - تحلیلی است و با استفاده از روش توصیفی - تطبیقی انجام شده است. داده‌های پژوهش از منابع کتابخانه‌ای شامل کتاب‌ها، مقالات علمی، اسناد تاریخی و آثار نظری مرتبط با هویت جمعی، هویت ملی و انسجام اجتماعی گردآوری شده‌اند. مبنای انتخاب منابع، ارتباط مستقیم آن‌ها با موضوع هویت و نقش آن در همگرایی یا واگرایی اجتماعی بوده است. در این راستا، آثار نظری مربوط به هویت ملی، هویت قومی، هویت دینی و نظریه‌های انسجام اجتماعی مورد بررسی قرار گرفتند. واحد تحلیل

پژوهش، گونه‌های مختلف هویت جمعی در ایران معاصر است. روش تحلیل مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی و مقایسه مفهومی داده‌هاست. در این روش، مضامین و مؤلفه‌های مشترک موجود در ادبیات نظری استخراج و دسته‌بندی شدند. سپس ویژگی‌های هر یک از الگوهای هویتی بر اساس این مضامین مورد بررسی قرار گرفت. هدف از این فرایند، شناخت ظرفیت نسبی هر هویت در ایجاد همگرایی یا واگرایی ملی بوده است.

برای تحلیل و مقایسه هویت‌های جمعی، چارچوبی متشکل از شش مؤلفه شامل «ایده مرکزی»، «منبع مشروعیت»، «سطح تعلق»، «ارکان سازنده»، «کارکرد انسجام‌بخش» و «وضعیت تعادل» طراحی شد. انتخاب این مؤلفه‌ها بر مبنای ادبیات نظری هویت و مطالعات مرتبط با ملت‌سازی و انسجام اجتماعی صورت گرفته است. این شاخص‌ها ابعاد مفهومی، ساختاری و کارکردی هویت را به صورت هم‌زمان پوشش می‌دهند. منظور از ایده مرکزی، مفهوم محوری شکل‌دهنده هر هویت است. منبع مشروعیت به منشأ اعتبار و مقبولیت اجتماعی آن هویت اشاره دارد. سطح تعلق، دامنه شمول هویت را از سطح قومی تا ملی و فراملی مشخص می‌کند. ارکان سازنده نیز عناصر اصلی تشکیل‌دهنده هر هویت را نشان می‌دهد. کارکرد انسجام‌بخش به ظرفیت هویت در ایجاد همبستگی اجتماعی و کاهش تعارضات اشاره دارد. وضعیت تعادل نیز توانایی هر هویت را در همزیستی با سایر لایه‌های هویتی و پرهیز از گرایش‌های واگرایانه نشان می‌دهد. بر این اساس، هویت‌های قومی، شیعی، اسلامی، فراملی، ملی‌گرای مدرن و ایرانی - اسلامی با استفاده از این چارچوب به صورت تطبیقی ارزیابی و مقایسه شده‌اند.

۴. یافته‌های پژوهش

تحلیل جریان‌های هویتی در ایران معاصر، نیازمند یک مدل تحلیلی منسجم است که ابعاد مختلف هستی‌شناختی و کارکردی هر یک را نمایان سازد. هر یک از گونه‌های هویتی بر اساس شش متغیر «ایده مرکزی»، «منبع مشروعیت»، «سطح هویت»، «ارکان سازنده»، «کارکرد در انسجام» و «وضعیت تعادل» قابل بحث و بررسی می‌باشند. شناخت دقیق این ساحت‌ها، زیربنای فهم چگونگی تبدیل تضادهای هویتی به فرصت‌های همگرایی در بستر دولت-ملت مدرن محسوب می‌گردد (اشرف نظری، ۱۳۸۶: ۱۳۵).

۴-۱. هویت‌های جمعی در ایران

هویت قومی: ساختار جمعیتی ایران به دلیل تنوع چشمگیر ژئوپلیتیک و تاریخی، با تکثر و وجود اقوام متعددی نظیر ترک، کرد، لر، عرب، بلوچ، ترکمن و قشقایی صورت‌بندی شده است.

هویت‌های ایدئولوژیک: ورود و تکوین ایدئولوژی‌های کلان لیبرالیسم و مارکسیسم به سپهر اندیشگی معاصر، سرآغاز بازتعریف پیوندهای هویتی بر مدار دال‌های مدرن سیاسی در ایران گردید. نمود عینی این جریان‌های جبهه‌گیر، در تشکیل گروه‌ها و سازمان‌های سیاسی منسجمی چون حزب توده و جبهه ملی متجلی شد. تقابل پدیدآمده میان این دو جریان قطبی، مستقیماً به ایجاد و تعمیق شکاف‌های سیاسی بنیادین در جامعه معاصر منجر گردید. این مرزبندی‌های اعتقادی نوظهور، وفاق ملی را در مواجهه با بحران‌های کلان بین‌المللی دچار تزلزل و انشعاب ساختاری کرد. در واقع، صورت‌بندی جدید هویت‌های سیاسی سبب شد تا وفاداری‌های سنتی جای خود را به تقابل‌های جدی درون‌نخبگانی بدهند. پیامد عملی این صورت‌بندی، قطبی‌سازی شدید فضای عمومی و تضعیف لایه‌های همگرایی میان نیروهای محرک مدنی کشور بود. فرآیند مذکور نشان می‌دهد که چگونه دکترین‌های وارداتی بدون بومی‌سازی، ظرفیت‌های واگرایی را در زیست‌جهان ایرانی فعال می‌سازند. مهار این گسست‌های حزبی، مستلزم تبیین مدل‌های بومی مفاهمه و بازگشت به اصول مشترک هویت ملی است.

هویت امتی - شیعی: در دایره این تکثر گفتمانی، «هویت جمعی شیعی» به‌عنوان ریشه‌دارترین لایه هویتی جامعه نیز، فرآیندی پویا و رو به رشد را پشت سر گذاشت. انقلاب اسلامی با نفی هم‌زمان سکولاریسم غربی و ماتریالیسم شرقی، مذهب را به‌عنوان روح حاکم بر جامعه بازتولید کرد. این تحول بنیادین، سطح این هویت را از یک باور فردی به دکتترین سیاسی - اجتماعی رهایی‌بخش در تراز فراملی ارتقا داد. بنابراین هویت جمعی - سیاسی شیعی شکل گرفت. مؤلفه‌های هویت شیعی شامل ارکانی چون زبان فارسی تمدنی، دین مبین اسلام، آیین‌های پایداری و نمادهای مشترک فرهنگی است که ضامن بقای تاریخی ایران بوده‌اند (زهیری، ۱۳۹۶: ۱۰۳). ایده مرکزی این هویت در گفتمان امت‌گرا بر بنیاد مفهوم امت واحده استوار است

تبارشناسی فرآیند ملت‌سازی و تطور مفهوم «ما» در تاریخ معاصر ایران، نشان‌دهنده یک دیالکتیک گفتمانی میان سه ساحت اصلی ایران‌گرایی باستان‌محور، ناسیونالیسم مدنی مدرن و سنتزهای دین‌پژوهانه است.

باستان‌گرایی: در ساحت نخست، ناسیونالیسم باستان‌گرا با بازگشت به عصر پیش از اسلام و تمرکز بر شکوه امپراتوری‌های هخامنشی و ساسانی، منبع مشروعیت خود را در تاریخ کهن و اسطوره‌های سرزمینی جست‌وجو می‌کرد که این رویکرد تک‌ساحتی در دوره پهلوی اول به ابزاری برای یکسان‌سازی خشن بوروکراتیک و غیریت‌سازی کاذب علیه لایه‌های اعتقادی جامعه بدل شد.

ناسیونالیسم غربی: در ساحت دوم، ناسیونالیسم مدرن پس از انقلاب مشروطه با الهام از الگوهای لیبرال - دموکراتیک غربی، ایده مرکزی هویت را بر مدار حاکمیت قانون، تجددگرایی و مشارکت شهروندی بدون توجه به تعلقات مذهبی استوار ساخت؛ اما این نحله نیز به دلیل عدم برقرار کردن پیوند ارگانیک با باورهای ریشه‌دار توده‌های مردم و انقطاع از زیست‌جهان سنتی جامعه، نتوانست چتر حمایتی وفاق ملی را به شکلی پایدار تثبیت نماید (شریعتی، ۱۳۹۴: ۱۲).

هویت ایرانی - اسلامی: در پاسخ به این گسست‌های معرفتی، دکتر علی شریعتی با طرح دکتترین «بازگشت به خویشتن»، الگوی ترکیبی هویت ایرانی - اسلامی را به‌عنوان یک سنتز پویا، روانی - اجتماعی و حرکت‌آفرین در سپهر اندیشگی معاصر صورت‌بندی نمود. ایده مرکزی این گفتمان بر این واقعیت استوار است که هویت ملی ایرانیان پدیده‌ای صلب و محصور در اعصار کهن نیست، بلکه برآیند چپستی فرهنگی جامعه‌ای است که در مسیر عبور تاریخی خود، ملیت را در بطن ارزش‌های قدسی و عقلانیت مذهبی تشیع جانی تازه بخشیده است. شریعتی با نقد هم‌زمان باستان‌گرایی منزوی و تجددگرایی تقلیدی غربی، معتقد بود که عمیق‌ترین لایه‌های حافظه تاریخی ملت ایران با آموزه‌های رهایی‌بخش و عدالت‌خواهانه اسلام عجین گشته و تفکیک این دو رکن مقوم، مستقیماً به واگرایی ساختاری و فرسایش انسجام منجر می‌شود. از این حیث، مذهب نه یک نهاد صلب و ایستای سنتی، بلکه روح حاکم و موتور محرکی است که می‌تواند اسطوره‌های حماسی و زبان فارسی تمدنی را حول محور عزت، کرامت انسان و استقلال ملی بسیج نماید (شریعتی، ۱۳۹۴: ۵۴-۵۸). تحقق وضعیت تعادل در این پارادایم، مستلزم پرهیز از افراط در باستان‌گرایی منهای دین یا تفریط در مذهب‌گرایی ضد ملی است تا از طریق این مفاهیم مشترک، نقشه راه دقیقی برای صیانت از تمامیت ارضی و مهار جریان‌های واگرایانه ترسیم گردد. «مؤلفه‌ها و ارکان هویت» شامل عناصری همچون زبان فارسی، مذهب تشیع، تاریخ باستانی، مناسک عبادی و جغرافیای فرهنگی است که شاکله‌ای منسجم را پدید می‌آورند. (طرفداری، ۱۳۸۵: ۱۳۲) هویت ایرانی - اسلامی به‌مثابه یک حیات برین، با آموزه‌هایی چون استقلال و عدالت زنده شده و دین را به قلب زندگی آدمی وارد می‌سازد. «کارکرد هویت در انسجام ملی» مهم‌ترین شاخص تحلیلی است که نشان می‌دهد این الگوی ترکیبی چگونه با کاهش تعارضات، همگرایی اجتماعی را تثبیت نموده است.

۴-۲. شاخص‌ها و مؤلفه‌های هویت همگرا در ایران

تحلیل مبانی مقوم همگرایی ملی در زیست‌بوم ایران، مستلزم بررسی دقیق ساحت‌های بنیادینی است که شاکله شخصیت جمعی این مرز و بوم را در تلاقی میان میراث کهن و آرمان‌های متعالی مذهبی شکل داده‌اند. هویت همگرا در این جغرافیا، پدیده‌ای تک‌ساختی نیست، بلکه محصول سنتزی پویا از مؤلفه‌های متنوعی است که در طول اعصار متمدنی به شکلی ارگانیک در یکدیگر تنیده شده و کلیتی منسجم را پدید آورده‌اند. این نوع هویت به‌مثابه چتری تمدنی، توانسته است کثرت‌های قومی، زبانی و محلی را در ذیل وحدتی معنادار تعریف نماید که ضامن ثبات و استمرار حیات جمعی ایرانیان است. بازشناسی این شاخص‌ها، دریچه‌ای به سوی فهم چگونگی عبور ملت از گسست‌های تاریخی و نیل به وفاقی پایدار می‌گشاید. مؤلفه‌های کلیدی این همگرایی در سه ساحت فرهنگی-تمدنی، دینی-اعتقادی و تاریخی-سیاسی قابل توجه است:

مؤلفه‌های فرهنگی-تمدنی: ساختار تمدنی ایران بر بنیاد «زبان فارسی» و «میراث معنوی مشترک» استوار گشته است که به‌مثابه محمل وجودی، استمرار تاریخی انسجام ملی را تضمین نموده‌اند. زبان فارسی فراتر از یک ابزار ارتباطی ساده، تجلی‌گاه کهن روایت‌های ایرانی و ظرف انتقال اندیشه‌های حکیمانه، اسطوره‌ها و آداب و رسوم است که در جای‌جای این پهنه جغرافیایی رسوخ کرده است. این زبان توانسته است فضایی مشترک برای زیست همگرا فراهم آورد و به پیوند میان نسل‌های مختلف در یک گستره تمدنی یاری رساند. نقش محوری زبان فارسی در محقق ساختن «بودن ما» در هستی تمدنی، از سایر مؤلفه‌های فیزیکی و نژادی بسی فراتر می‌رود. (شعبانلو، ۱۴۰۲: ۸)

علاوه بر زبان، «آیین‌های ملی و نمادهای مشترک» نظیر نوروز، مظهر درهم‌تنیدگی فرهنگ با طبیعت و عقانیت ایرانی است که نقشی کلیدی در بازتولید هویت اجتماعی ایفا می‌کنند. ویژگی منحصربه‌فرد هویت ایرانی-اسلامی در این ساحت، توانمندی آن در ایجاد سنتزی ارگانیک میان دو مؤلفه کلیدی یعنی ارزش‌های تمدنی باستانی (ایرانیت) و گزاره‌های اعتقادی وحیانی (اسلامیت) است. این هویت ترکیبی با در بر گرفتن هم‌زمان علایق میهن‌دوستانه و شعائر مذهبی، ظرفیت خوبی برای ایجاد تجانس میان ساحت‌های مختلف اجتماعی و تحکیم پیوندهای درونی ملت پدید می‌آورد. بدین ترتیب، تلاقی هوشمندانه این دو بازو به عنوان علت اصلی پایداری نظام اجتماعی عمل کرده و با تعریف یک دال برتر برای همبستگی، نقش میانجی را در تبدیل منافع فردی به خیر عمومی ایفا می‌کند. این پارادایم منسجم با ایجاد توازن کارآمد میان ضرورت‌های قانونی و ریشه‌های اصیل معنوی، مانع از تلاشی ساختارها در برابر هجوم‌های فرهنگی بیگانه می‌گردد. فرهنگ در این ساحت، جریانی پویاست که با تکیه بر اصول اخلاقی، همگرایی ملی را در عالی‌ترین سطح خود تثبیت نموده است (صمدی، ۱۴۰۰: ۲۳).

نظام ارزشی مستتر در این آیین‌های تمدنی و مذهبی، روحیه مشارکت داوطلبانه و تعهد عمیق نسبت به کل واحد اجتماعی را در میان مردم بر می‌انگیزد. این مؤلفه‌ها به‌مثابه چسب اجتماعی قدرتمندی عمل می‌کنند که با عبور از تعلقات محدود قومی و منطقه‌ای، آحاد جامعه را به ارزش‌های مشترک تاریخی و میهنی پایبند می‌سازند. برآیند این پیوند ارگانیک، تولید معنایی دارای اعتبار ذاتی برای اکثریت جامعه است که حس افتخار را در تراز ملی بازتولید کرده و توان بازدارندگی جامعه را ارتقا می‌دهد. تهدیدات و تکانه‌های فرهنگی فرامرزی در مواجهه با این سد نفوذ هویتی، کارآمدی خود را برای ایجاد گسست و تفرقه در درون ساختار اجتماعی از دست می‌دهند. از این رو، هرگونه تزلزل در مبانی این سنتز پویا، مستقیماً زمینه‌ساز فرسایش انسجام اجتماعی و فعال‌شدن رفتارهای واگرایانه در لایه‌های مختلف خواهد شد. حکومت‌های مدرن بدون داشتن یک الگوی هویتی منسجم و همه‌گیر، توانایی حل کردن تعارضات داخلی و بحران‌های فرهنگی ایجاد شده را نخواهند داشت.

نظام ارزشی مستتر در این آیین‌ها، روحیه مشارکت و تعهد نسبت به کل واحد اجتماعی را در میان مردم بر می‌انگیزد. این مؤلفه‌های تمدنی به‌مثابه چسب اجتماعی عمل کرده و افراد را به ارزش‌های مشترک اجتماعی و تاریخی پایبند می‌سازند. مؤلفه‌های دینی-اعتقادی؛ دین اسلام و به‌طور اخص مکتب تشیع، یکی از ارکان و هسته‌های سخت هویت ایرانی معاصر محسوب می‌شود که با حافظه تاریخی این ملت عجین گشته است. در ایران مفهوم ملت از بطن اجتماع دینی رشد و نمو یافته است. این مؤلفه اعتقادی با تکیه بر اصل خردگرایی دینی، به زندگی ایرانیان معنا بخشیده و زمینه‌ساز شکل‌گیری هویت همگرا شده است. در منظومه فکری ایرانی، «ارزش‌های اخلاقی و مفاهیم وحیانی» نظیر عدالت و کرامت انسانی، منابع اصلی مشروعیت و همگرایی اجتماعی را تشکیل می‌دهند. بن‌مایه معرفتی هویت اسلامی-ایرانی بر خردورزی استوار است که نظام هستی را هدفمند و بر مدار حق تعریف می‌نماید. این نگاه، انسان را از پوچ‌گرایی نجات داده و سنگ بنای تعهدپذیری و مسئولیت اجتماعی را در نهاد فرد و جامعه بنا می‌نهد. پیوند میان دین و خرد در این الگو به قدری مستحکم است که نیکی را گذرگاهی برای یگانگی این دو رکن می‌داند. (صمدی، ۱۴۰۰: ۲۶) بصیرت و بیداری در این گفتمان، به معنای فعال شدن هوش اجتماعی برای صیانت از میراثی است که معنویت را با زندگی روزمره پیوند می‌زند. این ارکان اعتقادی به گونه‌ای تنظیم شده‌اند که میان ضرورت‌های مادی و غایات الهی توازن و هم‌افزایی دائمی برقرار باشد.

مؤلفه‌های تاریخی-سیاسی: «حافظه تاریخی مشترک» و آگاهی نسبت به سرگذشت سرزمین، زیربنای اصلی تعلق ملی و همگرایی سیاسی در ایران را شکل داده است. ایرانیان دست‌کم از اواخر دوران اشکانیان، سرزمین خود را با نام واحد «ایران» شناخته و موجودیتی سیاسی-حقوقی برای آن قائل بوده‌اند. این خودآگاهی تاریخی موجب شده است تا در بحران‌های بزرگ، اراده جمعی برای دفاع از تمامیت ارضی و حاکمیت ملی به شکلی خیره‌کننده تجلی یابد. مفهوم ایرانشهر به‌عنوان یک ایده سیاسی، همواره محوری برای انسجام اقوام مختلف در ذیل یک قدرت مرکزی عادل بوده است. استمرار این آگاهی تاریخی در متون ادبی و کتیبه‌های باستانی، نشان‌دهنده ریشه‌دار بودن مفهوم میهن در جان و روان ایرانیان است. (شعبانلو، ۱۴۰۲: ۵) تاریخ ایران آمیزه‌ای از افتخارات و موفقیت‌هایی است که ملت را در برابر «دیگری» متمایز ساخته و حس وفاداری را تقویت می‌کند. این مؤلفه تاریخی به‌مثابه ستونی استوار، هویت ملی را از گزند فراموشی و تلاشی در گذر زمان محافظت نموده است.

سازمان فضایی کشور در ایران باستان و تداوم آن در دوران اسلامی، همواره بر پایه ائتلاف میان واحدهای محلی و قدرت مرکزی شکل گرفته است. حاکمیت در این سرزمین نوعی ابراز هویت توسط مردم است که با مکان و سرزمین پیوندی ناگسستنی و همیشگی دارد. از سوی دیگر، آفرینش حس هویت ملی توسط نظام‌های سیاسی، همواره در جهت تحکیم انسجام اجتماعی و مقابله با چندپارگی عمل نموده است. این هویت تاریخی و فرهنگی در عصر جدید به صورت هویت ملی بازسازی شده تا پاسخگوی ضرورت‌های دولت مدرن باشد. (دیلمقانی و قاسمی، ۱۳۹۷: ۲۴) مشروعیت سیاسی در این الگو، با پاسداری از موارث تاریخی و دینی و تأمین عدالت اجتماعی گره خورده است. این مؤلفه‌های سیاسی با تعریف دقیق مرزهای «ما» و «آن‌ها»، چارچوبی استوار برای همگرایی ملی و کنشگری در عرصه بین‌المللی فراهم آورده‌اند.

۴-۳. ارتباط انواع هویت بر همگرایی و واگرایی ملی

تحلیل تأثیر گفتمان‌های هویتی بر فرآیندهای همگرایی و واگرایی ملی مستلزم بررسی مبانی فکری و کارکردهای اجتماعی هر یک از الگوهای هویتی در بستر جامعه ایران است. در میان گونه‌های مختلف هویت جمعی، هویت ایرانی - اسلامی به دلیل پیوند میان

عناصر تاریخی، فرهنگی و دینی، جایگاه ویژه‌ای در مطالعات هویت ملی یافته است. این الگو با تلفیق مؤلفه‌های ایرانی و اسلامی، چارچوبی برای تعریف تعلق جمعی در سطح ملی فراهم می‌آورد و می‌کوشد میان میراث تمدنی و ارزش‌های دینی نوعی سازگاری ایجاد کند. از این حیث، هویت ملی صرفاً یک پیوند حقوقی یا سیاسی نیست، بلکه شبکه‌ای از معانی، نمادها و ارزش‌های مشترک است که می‌تواند زمینه همکاری و همبستگی اجتماعی را تقویت نماید. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند که این گفتمان با تأکید بر عناصر مشترک تاریخی و فرهنگی، ظرفیت قابل توجهی برای کاهش شکاف‌های اجتماعی و تقویت احساس تعلق ملی دارد (حسینی‌فرد و همکاران، ۱۴۰۳: ۶۰۵). همچنین، پذیرش هم‌زمان عناصر ملی و دینی در این چارچوب، امکان حضور خرده‌هویت‌های مختلف را در ذیل یک هویت فراگیر فراهم می‌سازد و از این طریق به تقویت انسجام اجتماعی کمک می‌کند.

در مقابل، برخی الگوهای هویتی تک‌ساحتی با محدودیت‌هایی در ایجاد وفاق پایدار مواجه هستند. هویت‌های فراملی در عین برخورداری از ظرفیت‌های فرهنگی و تمدنی، در صورت فاصله گرفتن از واقعیت‌های سرزمینی و تاریخی ممکن است با چالش‌هایی در زمینه تعلق ملی روبه‌رو شوند (نام‌برادرشاد، ۱۴۰۲: ۱۴۷). همچنین تأکید صرف بر باستان‌گرایی یا الگوهای اقتباس‌شده از تجدد غربی، بدون توجه به لایه‌های فرهنگی و دینی جامعه ایران، می‌تواند به بروز شکاف میان سنت و مدرنیته منجر شود (آشنا و روحانی، ۱۳۸۹: ۱۶۹). در مقابل، هویت ایرانی - اسلامی تلاش می‌کند میان عقلانیت، تجربه تاریخی، ارزش‌های فرهنگی و باورهای دینی نوعی توازن برقرار سازد. در این چارچوب، مؤلفه‌هایی نظیر زبان فارسی، حافظه تاریخی مشترک، سنت‌های فرهنگی و مذهب تشیع به‌عنوان عناصر اصلی انسجام‌بخش عمل می‌کنند. مطالعات مختلف نیز نشان می‌دهند که این مؤلفه‌ها در شکل‌گیری احساس تعلق جمعی و تقویت همبستگی اجتماعی نقش مؤثری داشته‌اند (مشهودی، فلاح‌نژاد و فلاح، ۱۳۹۷: ۱۸۱؛ قاسمی، ۱۳۹۸: ۵۸).

با این حال، دستیابی به تعادل هویتی مستلزم پرهیز از تقلیل هویت ملی به هر یک از ابعاد منفرد آن است. پایداری اجتماعی زمانی تقویت می‌شود که میان عناصر تاریخی، فرهنگی، دینی و مدنی جامعه نوعی توازن برقرار باشد. هویت ایرانی - اسلامی در این معنا نه به دنبال حذف سایر سطوح هویتی، بلکه در پی ایجاد همزیستی میان آن‌ها در چارچوب یک هویت ملی فراگیر است. چنین رویکردی می‌تواند ضمن حفظ تنوع فرهنگی و اجتماعی، زمینه‌های انسجام و همگرایی را در سطح کلان تقویت کند. از این حیث، ظرفیت انسجام‌بخش هویت ایرانی - اسلامی بیش از آنکه ناشی از غلبه یک مؤلفه خاص باشد، حاصل پیوند و هم‌افزایی میان عناصر مختلف هویت تاریخی و فرهنگی جامعه ایران است. بر همین اساس، تداوم و کارآمدی این الگو در گرو بازخوانی مستمر مؤلفه‌های آن و انطباق با تحولات اجتماعی و نیازهای نسل‌های جدید خواهد بود.

۴-۴. نقش هویت ملی ایرانی اسلامی در عرصه‌های اجتماعی - سیاسی کشور

بررسی واکنش‌های اجتماعی در جریان جنگ ۱۲ روزه و نبردهای رمضان نشان می‌دهد که مؤلفه‌های هویت ایرانی - اسلامی در این دوره‌ها در شکل‌گیری و تقویت همبستگی ملی نقش قابل توجهی ایفا کرده‌اند. در این شرایط، نمادهای ملی و دینی به عنوان منابع معنایی مشترک، زمینه شکل‌گیری الگوهای رفتاری همسو در میان بخش‌های مختلف جامعه را فراهم کردند. پیوند میان مؤلفه‌های میهن‌دوستانه و ارزش‌های دینی موجب شد احساس تعلق به سرزمین، استقلال و دفاع جمعی در میان اقشار مختلف جامعه برجسته‌تر شود. همچنین شواهد موجود حاکی از آن است که در شرایط تهدید خارجی، برخی شکاف‌های اجتماعی و سیاسی اهمیت کمتری یافته و توجه افکار عمومی بیش از گذشته به حفظ امنیت و تمامیت ارضی معطوف شده است. در این میان، عناصر مشترکی همچون زبان، حافظه تاریخی، فرهنگ ایثار و باورهای دینی در تقویت احساس همبستگی و کاهش تنش‌های درون‌گروهی نقش داشته‌اند. از

این حیث، هویت ایرانی - اسلامی را می‌توان یکی از عوامل مؤثر در افزایش ظرفیت انسجام اجتماعی و تقویت مقاومت جمعی در شرایط بحرانی دانست.

یکی دیگر از نموده‌های این همگرایی را می‌توان در گسترش کنش‌های همیارانه و مشارکت‌های داوطلبانه مشاهده کرد. حضور اقشار مختلف جامعه در فعالیتهای امدادی، خدماتی، فرهنگی و رسانه‌ای نشان داد که سرمایه اجتماعی موجود در جامعه در شرایط بحرانی قابلیت فعال شدن دارد. این مشارکت‌ها صرفاً ناشی از الزامات رسمی نبود، بلکه تا حدی از احساس مسئولیت مشترک نسبت به سرنوشت کشور و ارزش‌های مورد پذیرش جامعه سرچشمه می‌گرفت. علاوه بر این، برجسته شدن مفاهیمی همچون ایثار، مسئولیت‌پذیری و دفاع از میهن در فضای عمومی، به تقویت احساس تعلق جمعی کمک کرد. در چنین شرایطی، هویت ملی برای بسیاری از شهروندان از سطح یک مفهوم انتزاعی فراتر رفته و در قالب تجربه‌های اجتماعی و زیسته بازمی‌آید. این فرایند به افزایش همدلی میان گروه‌های مختلف اجتماعی و تقویت پیوندهای ملی یاری رساند.

همچنین شواهد موجود نشان می‌دهد که در دوره‌های بحران، هویت‌های محلی، قومی و سیاسی در مواردی تحت تأثیر یک هویت فراگیرتر ملی قرار گرفته‌اند. این وضعیت به معنای حذف یا نادیده گرفتن تنوعات اجتماعی نبود، بلکه بیانگر اولویت یافتن اهداف و منافع مشترک در برابر تهدیدات بیرونی است. در چنین شرایطی، بسیاری از گروه‌های اجتماعی با حفظ تفاوت‌های فرهنگی و سیاسی خود، بر سر ضرورت دفاع از کشور و حفظ ثبات ملی به اشتراک نظر رسیدند. افزایش رفتارهای فداکارانه، مشارکت در فعالیتهای عمومی و حمایت از نهادهای مسئول را می‌توان از پیامدهای این همگرایی دانست. بنابراین، تجربه بحران‌های اخیر نشان می‌دهد که هویت ایرانی - اسلامی در کنار سایر عوامل سیاسی و اجتماعی، می‌تواند در تقویت انسجام ملی، افزایش احساس تعلق جمعی و کاهش برخی شکاف‌های اجتماعی نقش‌آفرین باشد.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با این پرسش آغاز شد که کدام‌یک از الگوهای هویت جمعی در ایران معاصر از ظرفیت بیشتری برای تقویت همگرایی اجتماعی و ملی برخوردار است. برای پاسخ به این پرسش، گونه‌های مختلف هویت جمعی شامل هویت قومی، مذهبی، فراملی، ملی‌گرایانه و ایرانی - اسلامی در چارچوبی تطبیقی مورد بررسی قرار گرفتند. یافته‌های پژوهش نشان داد که هر یک از این الگوها بر بخشی از عناصر هویت جمعی تأکید دارند و از این حیث دارای قابلیت‌ها و محدودیت‌های خاص خود هستند. مقایسه انجام‌شده بیانگر آن است که الگوهای هویتی تک‌ساحتی معمولاً بخشی از مؤلفه‌های هویت را برجسته ساخته و سایر ابعاد را کمتر مورد توجه قرار می‌دهند. در مقابل، هویت ایرانی - اسلامی در ادبیات مورد بررسی به عنوان الگویی مطرح شده است که عناصر تاریخی، فرهنگی و دینی را به صورت هم‌زمان در بر می‌گیرد. بر اساس چارچوب تحلیلی پژوهش، این ویژگی امکان ایجاد پیوند میان سطوح مختلف تعلق اجتماعی را افزایش می‌دهد. البته این نتیجه به معنای اثبات برتری قطعی این الگو نسبت به سایر الگوها نیست، بلکه حاصل مقایسه مفهومی و نظری منابع مورد مطالعه است. همچنین پژوهش حاضر هیچ ادعایی درباره میزان پذیرش این الگو در میان همه گروه‌های اجتماعی، قومی یا مذهبی کشور مطرح نمی‌کند. زیرا داده‌های پژوهش از نوع کتابخانه‌ای و نظری بوده و مبتنی بر پیمایش یا مطالعه میدانی نیست. از این رو نتایج باید در محدوده روش و داده‌های مورد استفاده تفسیر شوند.

یافته‌های فوق از طریق تحلیل محتوای کیفی منابع علمی و مقایسه مفهومی گونه‌های مختلف هویت جمعی به دست آمده‌اند. در این راستا، شش مؤلفه شامل ایده مرکزی، منبع مشروعیت، سطح تعلق، ارکان سازنده، کارکرد انسجام‌بخش و وضعیت تعادل به عنوان

مبنای مقایسه انتخاب شد. بررسی الگوهای مختلف هویتی بر اساس این مؤلفه‌ها نشان داد که ظرفیت انسجام‌بخشی یک هویت صرفاً به تأکید بر یک عنصر خاص وابسته نیست، بلکه به نحوه ترکیب و هماهنگی عناصر مختلف هویتی بستگی دارد. به همین دلیل، در منابع مورد بررسی، هویت ایرانی - اسلامی به عنوان الگویی با قابلیت بیشتری برای ایجاد تعادل میان مؤلفه‌های مختلف معرفی شده است. با این حال، پژوهش حاضر امکان داوری درباره پیامدهای عینی و میزان تحقق این ظرفیت در سطح جامعه را فراهم نمی‌کند. برای مثال، بر اساس داده‌های موجود نمی‌توان درباره میزان همگرایی تمامی اقوام، مذاهب یا گروه‌های اجتماعی کشور اظهار نظر قطعی کرد. همچنین این پژوهش شواهد تجربی لازم برای سنجش میزان اعتماد اجتماعی، میزان انسجام گروه‌های مختلف یا آثار واقعی سیاست‌های هویتی در مناطق مختلف ایران را در اختیار ندارد. بنابراین نتایج ارائه‌شده بیشتر ناظر بر ظرفیت‌های نظری و تحلیلی الگوهای هویتی است تا ارزیابی تجربی عملکرد آن‌ها. این محدودیت باید در تفسیر یافته‌ها مورد توجه قرار گیرد. از این حیث، مقاله حاضر را می‌توان گامی در جهت تبیین نظری رابطه میان هویت جمعی و همگرایی اجتماعی دانست.

بر پایه نتایج به‌دست‌آمده، به نظر می‌رسد بحث درباره انسجام ملی در ایران نیازمند توجه هم‌زمان به اشتراکات و تنوعات موجود در جامعه باشد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که رویکردهای مبتنی بر ترکیب عناصر تاریخی، فرهنگی و دینی از منظر نظری ظرفیت بیشتری برای ایجاد چارچوبی فراگیر دارند. با این حال، ارزیابی اعتبار این گزاره نیازمند مطالعات تجربی گسترده‌تر است. از این رو پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده با استفاده از پیمایش‌های ملی، مطالعات استانی، مصاحبه با گروه‌های قومی و مذهبی، تحلیل نگرش شهروندان و بررسی شاخص‌های همبستگی اجتماعی، ابعاد مختلف این موضوع را مورد سنجش قرار دهند. همچنین بررسی نحوه ادراک نسل‌های مختلف از هویت ملی و رابطه آن با مشارکت اجتماعی می‌تواند به غنای ادبیات پژوهش کمک کند. در سطح سیاست‌گذاری نیز نتایج این پژوهش بر اهمیت توجه به مؤلفه‌های مشترک فرهنگی و تاریخی در کنار احترام به تنوعات اجتماعی دلالت دارد. با این حال، مقاله حاضر به دلیل ماهیت نظری خود امکان ارائه داوری قطعی درباره اثربخشی سیاست‌های مشخص را فراهم نمی‌کند. از این رو هرگونه تصمیم‌گیری سیاستی در این حوزه باید بر پایه شواهد تجربی و داده‌های میدانی تکمیلی صورت گیرد. در مجموع، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که رابطه میان هویت جمعی و همگرایی ملی موضوعی چندبعدی است و برای دستیابی به نتایج دقیق‌تر نیازمند مطالعات تجربی و مقایسه‌ای بیشتری خواهد بود.

سپاسگزاری: از عوامل علمی و اجرایی من جمله از سردبیر محترم و معاون سردبیر سپاسگزاری می‌کنم.

مأخذ مقاله: تألیف مستقل

تعارض منافع: در این مقاله تعارض منافی وجود ندارد.

منابع

- آشنا، حسام‌الدین و روحانی، محمدرضا (۱۳۸۹). هویت فرهنگی ایرانیان از رویکردهای نظری تا مؤلفه‌های بنیادی. *تحقیقات فرهنگی ایران*، ۳(۴)، ۱۵۷-۱۸۴.
- اشرف نظری، علی (۱۳۸۶). ناسیونالیسم و هویت ایرانی: مطالعه موردی دوره پهلوی اول. *پژوهش حقوق عمومی*، ۹(۲۲)، ۱۴۱-۱۷۳.
- افرا، هادی و فیض‌آبادی، رضا (۱۳۹۲). تبارشناسی مفهوم هویت در گفتارهای سیاسی ایران معاصر. *علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد*، ۱۰، ۱-۲۲.
- امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد؛ نجات‌پور، مجید؛ زنگنه، حمید و زرین‌کاوینی، بهروز (۱۳۸۹). ایران فرهنگی: تعامل یا تقابل با هویت غرب. *غرب‌شناسی بنیادی*، ۱(۲)، ۱۵-۳۷.

- امیرخانی، کاوه و فتح‌علیان، غلامرضا (۱۳۹۴). هویت شیعی ایرانیان: هویت پایدار. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۱۶(۲)، ۲۱-۳۶.
- حسینی‌فرد، علی؛ روان‌بد، امین و زارعی، غفار (۱۴۰۳). تأثیر همگرایی قوای سه‌گانه بر توسعه پایدار جمهوری اسلامی ایران. *جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۱۴(۵۷)، ۵۹۹-۶۱۴. [jgeoq.2024.225142.2407/10.22034](https://doi.org/10.225142.2407/10.22034)
- حیدری، شقایق (۱۳۹۶). سنجش هویت جمعی ایرانیان؛ با تأکید بر مؤلفه دین‌داری. *مطالعات ملی*، ۱۸(۲)، ۳-۲۳.
- خانی، حسین (۱۳۹۴). امت‌گرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ تطبیق دکتین‌های «ام‌القرای» و تعامل فزاینده. *پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ۳(۸)، ۹-۳۰.
- دیلمقانی، میترا و قاسمی، بهزاد (۱۳۹۷). تبیین مفهومی همبستگی ملی بر اساس مؤلفه‌های هویت ملی. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۱۹(۷۶)، ۲۱-۳۹.
- رستمی، لقمان (۱۴۰۳). بررسی آثار عناصر مذهبی هویتی بر هویت ملی ایران. *مطالعات سیاسی بین‌النهرین*، ۳(۳)، ۳۲۷-۳۵۶.
- رستمی، مسعود و زیباکلام، صادق (۱۳۹۷). تبارشناسی ایدئولوژی ناسیونالیسم باستان‌گرا و دیگری‌سازی. *پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، ۲۸(۲۸)، ۲۰۹-۲۳۳.
- رودگر، نرجس (۱۴۰۰). شاخصه‌های عقلانیت شیعی در مواجهه با عقلانیت مدرن در مقایسه با عقلانیت‌های اسلامی غیرشیعی. *مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی*، ۲۵(۸۸)، ۹۲۷-۹۴۶. [ksiu.2021.1146/10.22034](https://doi.org/10.2783.4999/QJPR.2003.1108.085)
- زهیری، علیرضا (۱۳۹۶). هویت حوزه‌ای و انقلابی‌بودن به‌مثابه امر سیاسی. *بحران‌پژوهی جهان اسلام*، ۴(۳)، ۱۰۳-۱۳۲. [10.2783.4999/QJPR.2003.1108.085](https://doi.org/10.2783.4999/QJPR.2003.1108.085)
- سرحدی قهری، امین (۱۴۰۰). *دولت، نظم حقوقی و قانون‌گذاری توسعه در ایران: پژوهشی در جامعه‌شناسی حقوقی توسعه در دوره جمهوری اسلامی*. رساله دکتری، دانشگاه قم.
- سلیمی، حسین (۱۳۸۶). نگرشی سازه‌انگازانه به هویت ملی در ایران. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۸(۳۱)، ۳۱-۵۳.
- شبانلو، مصطفی (۱۴۰۲). همبستگی ملی و هویت ایرانی؛ با نگاهی به حوادث اخیر. *فصلنامه تحلیل و تبیین*، ۲(۴)، ۵-۱۲.
- صمدی، پروین (۱۴۰۰). هویت ایرانی-اسلامی و بیداری اسلامی بر پایه خردگرایی. *پژوهشنامه معارف*، ۱۲(۴۵)، ۲۳-۴۰.
- طرفداری، منصور (۱۳۸۵). هویت ایرانی و بیداری اسلامی بر پایه خردگرایی. *مطالعات ملی*، ۷(۲۵)، ۱۲۱-۱۴۲.
- طرفداری، منصور (۱۴۰۰). بررسی ارتباط بین باستان‌گرایی و ملی‌گرایی از عصر ناصری تا پایان پهلوی اول (۱۳۲۷-۱۳۲۰ ه.ش/۱۸۴۸-۱۹۴۱ م). *پژوهشنامه تمدن ایرانی*، ۳(۱)، ۱۳۲-۱۵۷.
- عشایری، طاه؛ ذوالفقاری، اکبر؛ نامیان، فاطمه و حسین‌زاده، الهام (۱۳۹۷). تبیین جامعه‌شناختی هویت ملی ایرانیان. *مطالعات میان‌فرهنگی*، ۱۳(۳۷)، ۳۷-۶۷.
- عطارزاده، بهزاد (۱۳۹۹). تصویر تاریخی «هویت ملی ایرانی» در دوره باستان و دوره میانه. *فصلنامه مطالعات ملی*، ۲۱(۸۲)، ۴۷-۶۸.
- علی‌پور، پروین و رشادی، منوچهر (۱۴۰۴). تحلیلی بر دگرگونی‌های نگرشی در ایران: تداوم و تحول در گرایش‌های سیاسی. *پژوهشنامه متین*، ۲۷(۱۰۸)، ۱۱۵-۱۴۰. <https://doi.org/10.22034/matin.2023.423741.2217>
- قاسمی، بهزاد (۱۳۹۸). آرمان امنیت امت مسلمان در گفتمان انقلاب اسلامی: ضرورت‌ها و چالش‌ها. *سیاست دفاعی*، ۲۸(۱۰۸)، ۴۷-۷۴.
- لطف‌آبادی، محسن (۱۳۹۲). بازخوانی نظری مفهوم «هویت». *خردنامه*، ۱۰، بهار و تابستان، سال چهارم.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۲). پیدایش هویت ایرانی و تطوّر مفهوم کشور State در ایران. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۴۵(۲)، ۱۲۱-۱۳۸.
- مرادی بهمنی، علی (۱۴۰۴). جنگ و بازیگری هویت ملی: تحلیل جامعه‌شناسی سیاسی جنگ ۱۲ روزه اسرائیل علیه ایران. *فصلنامه علمی راهبرد سیاسی*، ۹(۲)، ۱۶۷-۱۹۶.

مشهودی، علی؛ فلاح‌نژاد، علی و فلاح، محمد (۱۳۹۷). تأثیر گفتمان انقلاب اسلامی بر بیگانه‌ستیزی ایرانیان. *مطالعات سیاسی*، ۱۰(۴۰)، ۱۶۹-۱۹۶.

نام‌برادرشاد، فرهاد (۱۴۰۲). تأملی در جایگاه امت‌باوری و ملت‌گرایی در جمهوری اسلامی ایران. *تاریخ‌نامه انقلاب*، ۷(۳)، ۱۳۹-۱۶۲. <https://doi.org/10.22034/te.2023.181935>

References

- Afra, H., & Feyzabadi, R. (2013). Genealogy of the concept of identity in contemporary Iranian political discourses. *Social Sciences of Ferdowsi University of Mashhad*, 10, 1–22. (In Persian).
- AliPoor, P., & Rashadi, M. (2025). An analysis of attitudinal transformations in Iran: Continuity and change in political orientations. *Matin Research Journal*, 27(108), 115–140. <https://doi.org/10.22034/matin.2023.423741.2217> (In Persian).
- Amirkhani, K., & Fathalian, G. R. (2015). The Shiite identity of Iranians: A sustainable identity. *National Studies Quarterly*, 16(2), 21–36. (In Persian).
- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). Verso Books.
- Ashayeri, T., Zolfaghari, A., Namian, F., & Hosseinzadeh, E. (2018). A sociological explanation of Iranian national identity. *Intercultural Studies*, 13(37), 37–67. (In Persian).
- Ashna, H., & Rouhani, M. R. (2010). Cultural identity of Iranians: From theoretical approaches to fundamental components. *Iranian Cultural Research*, 3(4), 157–184. (In Persian).
- Ashraf Nazari, A. (2007). Nationalism and Iranian identity: A case study of the First Pahlavi period. *Public Law Research*, 9(22), 141–173. (In Persian).
- Attarzadeh, B. (2020). Historical representation of Iranian national identity in the ancient and medieval periods. *National Studies Quarterly*, 21(82), 47–68. (In Persian).
- Bamberg, M., & Georgakopoulou, A. (2022). *Small stories research: Identity and positioning*. John Benjamins.
- Bamberg, M., Demuth, C., & Watzlawik, M. (Eds.). (2021). *The Cambridge handbook of identity*. Cambridge University Press.
- Deylameghani, M., & Ghasemi, B. (2018). A conceptual explanation of national solidarity based on the components of national identity. *National Studies Quarterly*, 19(76), 21–39. (In Persian).
- Emamjomehzadeh, S. J., Nejatpour, M., Zangeneh, H., & Zarrinkaviani, B. (2010). Cultural Iran: Interaction or confrontation with Western identity. *Fundamental West Studies*, 1(2), 15–37. (In Persian).
- Ghasemi, B. (2019). The ideal of security for the Muslim Ummah in the discourse of the Islamic Revolution: Necessities and challenges. *Defense Policy*, 28(108), 47–74. (In Persian).
- Ghiglino, C., & Tabasso, D. (2024). Identity, social mobility, and development. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 218, 1–15.
- Heydari, S. (2017). Measuring the collective identity of Iranians with an emphasis on religiosity. *National Studies*, 18(2), 3–23. (In Persian).
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge University Press.
- Holtug, N., & Uslaner, E. M. (2021). *National identity and social cohesion*. Oxford University Press.
- Hosseinfard, A., Ravanbod, A., & Zarei, G. (2024). The impact of convergence among the three branches of government on sustainable development in the Islamic Republic of Iran. *Regional Geography and Planning*, 14(57), 599–614. [10.22034/jgeoq.2024.225142.2407](https://doi.org/10.22034/jgeoq.2024.225142.2407) (In Persian).
- Jenkins, R. (2018). *Social identity* (4th ed.). Routledge.
- Kaplan, S. (2009). Identity in fragile states: Social cohesion and state building. *Development*, 52(4), 466–472.
- Khani, H. (2015). Ummah-oriented approach in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran: A comparison of the “Umm al-Qura” and increasing interaction doctrines. *Strategic Policy Research*, 3(8), 9–30. (In Persian).
- Lotfabadi, M. (2013). A theoretical reconsideration of the concept of identity. *Kheradnameh*, 10, Spring–Summer, Fourth Year. (In Persian).

- Lupina-Wegener, A. (2026). Dynamics of national divergence in contemporary governance. *International Journal of Social Sciences*, 15(1), 5–12.
- Mashhudi, A., Fallahnejad, A., & Fallah, M. (2018). The impact of the Islamic Revolution discourse on anti-foreign sentiment among Iranians. *Political Studies*, 10(40), 169–196. (In Persian).
- Mojtahedzadeh, P. (2013). The emergence of Iranian identity and the evolution of the concept of the state in Iran. *Human Geography Research*, 45(2), 121–138. (In Persian).
- Moradi Bahmaei, A. (2025). War and the reconfiguration of national identity: A political sociology analysis of the 12-day war between Israel and Iran. *Political Strategy Scientific Quarterly*, 9(2), 167–196. (In Persian).
- Mounk, Y. (2023). *The identity trap: A story of ideas and power in our time*. Penguin Press.
- Nambaradarshad, F. (2023). Reflections on the position of Ummah-oriented and nation-oriented approaches in the Islamic Republic of Iran. *Revolution History Journal*, 7(2), 139–162. <https://doi.org/10.22034/te.2023.181935> (In Persian).
- Oyserman, D. (2019). *Identity-based motivation*. Oxford University Press.
- Rostami, L. (2024). Examining the effects of religious identity elements on Iran’s national identity. *Mesopotamian Political Studies*, 3(3), 327–356. (In Persian).
- Rostami, M., & Zibakalam, S. (2018). Genealogy of ancient nationalist ideology and the construction of the “other”. *Political Studies of the Islamic World*, 8(28), 209–233. (In Persian).
- Rudgar, N. (2021). Characteristics of Shiite rationality in confronting modern rationality in comparison with non-Shiite Islamic rationalities. *Epistemological Studies in the Islamic University*, 25(88), 927–946. [10.22034/ksiu.2021.1146](https://doi.org/10.22034/ksiu.2021.1146) (In Persian).
- Salimi, H. (2007). A constructivist approach to national identity in Iran. *National Studies Quarterly*, 8(31), 31–53. (In Persian).
- Samadi, P. (2021). Iranian-Islamic identity and Islamic awakening based on rationalism. *Marefat Research Journal*, 12(45), 23–40. (In Persian).
- Sarhadi Ghahri, A. (2021). *State, legal order, and development legislation in Iran: A socio-legal study of development in the Islamic Republic era* (Doctoral dissertation, University of Qom). (In Persian).
- Sato, K. (2025). The political psychology of national identity and public interest. *Global Policy Review*, 12(1), 1–10.
- Scheepers, D., & Ellemers, N. (2020). *Social identity theory*. Oxford University Press.
- Shabanlou, M. (2023). National solidarity and Iranian identity: A perspective on recent events. *Analysis and Explanation Quarterly*, 2(4), 5–12. (In Persian).
- Stets, J. E., & Burke, P. J. (2020). *Identity theory and social identity theory*. Oxford University Press.
- Tarafdari, M. (2006). Iranian identity and Islamic awakening based on rationalism. *National Studies*, 7(25), 121–142. (In Persian).
- Tarafdari, M. (2021). Examining the relationship between ancientism and nationalism from the Naseri era to the end of the First Pahlavi period (1848–1941). *Iranian Civilization Research Journal*, 3(1), 132–157. (In Persian).
- Wright, S., et al. (2026). Social harmony and inter-ethnic cooperation in transition periods. *Sociological Research Quarterly*, 41(2), 1–14.
- Yalçın, S. (2025). The dialectics of individual consciousness and social structure. *Journal of Contemporary Philosophy*, 19(3), 210–225.
- Zahayri, A. (2017). Seminary identity and revolutionaryness as a political phenomenon. *Islamic World Crisis Studies*, 4(3), 103–132. [10.2783/4999/QJPR.2003.1108.085](https://doi.org/10.2783/4999/QJPR.2003.1108.085) (In Persian).
- Zheng, Y. (2025). *National convergence and the logic of modern states*. Academic Press.